8 છત્રી

રતિલાલ બોરીસાગર

(જન્મઃ 31-08-1938)

રતિલાલ મોહનલાલ બોરીસાગરનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના સાવરકુંડલામાં થયો હતો. તેઓ વર્ષો સુધી અધ્યાપક રહ્યા હતા. ત્યારબાદ ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળમાં નાયબ નિયામક તરીકે રહ્યા હતા. 'મરક મરક', 'આનંદલોક', 'એન્જોયગ્રાફી', 'તિલક કરતાં ત્રેસઠ થયાં' વગેરે તેમના હાસ્યલેખોના નોંધપાત્ર સંગ્રહો છે. તેમણે 'સંભવામિ યુગેયુગે' હાસ્યનવલ લખી છે. હાસ્યસાહિત્યનું સંપાદન તેમણે સૂક્ષ્મતાથી કરેલું છે. 'બાલવંદના' તેમનું બાળસાહિત્યનું પ્રદાન છે. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, મારવાડી સમ્મેલન-મુંબઈ તથા સાહિત્ય સભાના વિવિધ એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયા છે.

'છત્રી' હાસ્યનિબંધમાં લેખકના છત્રી સાથેના અનેક પ્રસંગો નિરૂપાયા છે. છત્રીની ખરીદી વખતે થતા અનુભવ અને વારંવાર છત્રી ખોવાઈ જવાથી એને સાચવી રાખવા માટેના ઉપાયોમાંથી હાસ્ય નિષ્પન્ન થાય છે. અંતે છત્રી ખોવાઈ જતાં એના ઉપર લખેલા નામ, સરનામાના કારણે છત્રી જેને મળી છે તેનો પત્ર આવે છે ને લેખક છત્રી લેવા રાજકોટ જાય છે. પણ પાછા આવે છે ત્યારે બસમાં ફરી પાછા છત્રી ભૂલીને આવે છે. આમ માણસનું ભુલકણાપણું છત્રી જેવી સામાન્ય લાગતી વસ્તુ સાથે જોડીને લેખકે નિર્દોષ હાસ્ય નિષ્પન્ન કર્યું છે.

મોસમનો પહેલો વરસાદ પડ્યો ત્યારે હું છત્રી લેવા શહેરના એક જાણીતા સ્ટોરમાં ગયો અને નાની નાજુક છત્રી બતાવવા કહ્યું. દુકાનદારે જુદી જુદી સાઈઝની કેટલીક છત્રીઓ બતાવી. એક શ્યામલ શ્યામા છત્રી મને ગમી. મેં એ છત્રી ખરીદી. દુકાનદાર ક્યારના મારી સામે ધારીધારીને જોઈ રહ્યા છે ને કશુંક યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે એમ મને લાગ્યું. કોઈ ગ્રાહક ઉધાર છત્રી ખરીદી ગયો હશે અને મારા જેવો જ દેખાતો હશે તો શું થશે એ વિચારે હું થોડો ગભરાયો. છત્રીના પૈસા આપી, છત્રી લઈ હું જવા કરતો હતો ત્યાં દુકાનદારે પૂછ્યું, 'સાહેબ ! (કાકા ને બદલે સાહેબ કહ્યું એ મને ગમ્યું - પરિસ્થિતિમાં જોકે એનાથી ખાસ કશો ફરક નહોતો પડતો તોય જરા સારું લાગ્યું !) તમે ગઈ સાલ છત્રી લેવા આવેલા ખરા ?'

'ગઈ સાલ જ નહિ, એની પહેલાંની સાલે પણ છત્રી લેવા આવેલો. ગઈ સાલની પહેલાંની સાલે પણ મેં છત્રી ખરીદેલી. અલબત, એ બીજી કોઈ દુકાનેથી ખરીદેલી.'

'પણ સાહેબ, અમારી છત્રી એમ વરસ દિવસમાં તૂટી ન જાય. અમારી છત્રી ખૂબ ટકાઉ હોય છે.'

'તે હશે. હું ના નથી પાડતો. તમારી છત્રી ટકાઉ હશે જ. પણ તમારી છત્રી મારી પાસે ટકતી નથી. ખોવાય જ નહિ એવી છત્રી તમે રાખો છો ?'

'એવી છત્રી તો અમે નથી રાખતા, કદાચ કોઈ નહિ રાખતું હોય, એટલે છત્રી તમારી પાસે ટકે એવો ઉપાય તમારે જ શોધી કાઢવો પડે.'

પોતાના કુંવરને કાંટો ન વાગે એ માટે આખા રાજ્યની ધરતી ચામડાથી મઢી દેવાનો હુકમ કરનારા રાજાને એક માણસે કુંવર માટે ચામડાના બૂટ સીવી આપ્યા હતા. કદાચ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આ કાવ્ય છે. જગતને સુધારવાના મિથ્યા પ્રયત્નો છોડી જાતને સુધારવાનો ઉપદેશ કવિવરે આ કાવ્ય દ્વારા આપ્યો છે. છત્રીની દુકાનના માલિકે ટાગોરનાં કાવ્યો કે વાર્તાઓ કદાચ નહિ વાંચ્યાં હોય - કદાચ ટાગોર વિશે એ ખાસ કશું જાણતા પણ નહિ હોય. પરંતુ તેઓ મને કદી ખોવાય નહિ એવી છત્રી શોધવાનાં ફાંફાં મારવાનું છોડી છત્રી ખોવાય જ નહિ એવો ઉપાય શોધવા સમજાવી રહ્યા હતા. તેમની વાત મને સાચી લાગી. પરંતુ જ્ઞાન મળવા માત્રથી કશું વળતું નથી અને મળેલા જ્ઞાનને આચરણમાં મૂકવાનું એટલું સહેલું નથી.

છત્રી ન ખોવાય એ માટે મેં કશા ઉપાયો કર્યા જ નથી એવું ન કહેવાય. છતાં મારા સાન્નિધ્યમાં કોઈ પણ છત્રી એટલી બધી ચંચળ બની જાય છે કે મારો ત્યાગ કરતાં એને સહેજે વાર લાગતી નથી. દુકાનેથી લઈને ઘર સુધી પહોંચતાં સુધીમાં પણ છત્રી ખોઈ નાખવાના વિક્રમો મેં એકથી વધુ વાર નોંધાવ્યા છે !

'તમે ગળામાં માળાની જેમ મોટી દોરી રાખો, એ દોરી સાથે છત્રી બાંધો, છત્રી ખૂલી શકે એટલી મોટી દોરી રાખજો. વરસાદમાં ભીની થયેલી છત્રીથી શર્ટ ભીનું ન થાય એ માટે ઉપરના ભાગે ઓછાડ વીંટી રાખજો.'

'તમે છત્રી સાચવવા તમારી સાથે ને સાથે ફરે એવો પગારદાર માણસ રાખો. કેટલાક લોકો બહાર જવાનું હોય તેટલા વખત પૂરતો ડ્રાઈવર રાખે છે તેમ તમે આવો બે-ત્રણ કલાક પૂરતો પગારદાર માણસ રાખી શકો.'

'તમે ચાતુર્માસમાં ઘરે જ રહો. એકટાણાં કરો ને પ્રભુભજન કરો. છત્રી ખરીદવી જ નહિ પડે એટલે પછી ખોવાવાનો પ્રશ્ન જ નહિ રહે !'

'છત્રી ઉપર તમારું નામ-સરનામું લખાવો. કદાચ કોઈને જડે તો પોસ્ટકાર્ડ લખીને તમને જાણ કરી શકે.'

છત્રી ન ખોવાય એ માટે ઉપરની ને ઉપરના જેવી ઘણી સલાહો મને મળી. કેટલીક સલાહો તો મળ્યા પછીની પાંચ જ મિનિટમાં હું ભૂલી ગયો. કેટલીક સલાહોનો અમલ કરવાનું ઘણું મુશ્કેલ લાગ્યું. પણ છત્રી પર નામ-સરનામું લખાવવાની સલાહનો અમલ કરવા જેવું છે એમ મને લાગ્યું. એટલે આ વખતે લીધેલી નવી છત્રી પર મારું પૂરું નામ, વીગતવાર સરનામું, ટેલિફોન- નંબર વગેરે બધું જ લખાવ્યું. વરસાદના પાણીથી ભૂંસાઈ ન જાય એવા પાકા રંગથી લખાવ્યું. મારો વિચાર તો મારો આખો બાયોડેટા લખાવવાનો હતો પણ મેં સંયમ રાખ્યો.

છત્રી પર નામ-સરનામું લખવાનો ઉપાય ખરેખર કારગત નીવડ્યો. છત્રી લીધાના વીસેક દિવસ પછી મને રાજકોટથી પત્ર મળ્યો. અમદાવાદ-રાજકોટની મુસાફરી દરમિયાન પોતાની છત્રીને બદલે ભૂલથી મારી છત્રી આવી ગયાનો એકરાર એ પત્રમાં હતો. ક્ષમાયાચના કરી હતી ને એમની છત્રી મારી પાસે ન આવી હોય તો પણ મારી છત્રી લઈ જવા ઘટતું કરવા જણાવ્યું હતું. આ દિવસોમાં વરસાદ નહોતો એટલે મારી છત્રી ખોવાઈ છે એની ખબર મને આ પત્ર મળ્યો ત્યારે જ પડી ! જે માણસ પોતાની છત્રી સાચવી ન શકયો એ માણસ બીજાની છત્રી સાચવીને લઈ આવ્યો હોય એવી પત્રલેખકની શ્રદ્ધા ચોક્કસ વધુ પડતી હતી. મેં પત્ર લખીને આ સજ્જનનો આભાર માન્યો અને એમની છત્રી મારી પાસે ન હોવાનું જણાવી દિલગીરી વ્યક્ત કરી અને મારી છત્રી મેળવી લેવા ઘટતું કરવાનું વચન આપ્યું.

રાજકોટ રૂબરૂ જઈને પત્રમાં આપેલા સરનામેથી છત્રી મેળવી લેવા સિવાય છત્રી પાછી મેળવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય સૂઝ્યો નહિ. આ ઉપાય મારા સિવાય સૌને નકામો લાગ્યો.

રાજકોટ જવા-આવવાના બસ ભાડાના ઓછામાં ઓછા બસો પચાસ રૂપિયા થાય. બીજો વધારાનો ખર્ચ ગણીએ - રિક્ષાભાડાં-ચા-પાણી-નાસ્તો વગેરે - તો ત્રણસો-સાડાત્રણસો રૂપિયા થઈ જાય. એટલે રાજકોટ છત્રી લેવા જવાનું વ્યવહારુ ન કહેવાય. કદાચ મૂર્ખાઈભર્યું કહેવાય એવો સૌનો મત હતો. પણ હું મક્કમ રહ્યો. આમાં પૈસાનો પ્રશ્ન નહોતો. પોતાની છત્રી ખોવાઈ હોવા છતાં બીજા માણસની છત્રી એને પરત કરવાની એમની ભાવના અને પ્રામાણિક્તાની કદર કરવાનો પ્રશ્ન હતો. પણ આવી સૂક્ષ્મ રીતે આ જગતમાં કેટલા લોકો વિચારે છે ! બધાં ભલે ગમે તે કહે, પણ છત્રી લેવા રાજકોટ તો શું રશિયા જવું પડે તોપણ જવું જોઈએ એવો મારો દૃઢ મત હતો.

રાજકોટ ગયો. છત્રી પાછી મેળવી. પેલા સજ્જનનો આભાર માન્યો. વળતી બસમાં અમદાવાદ પાછો આવ્યો... પણ... પણ... અમદાવાદ ઊતરતી વખતે બસમાં છત્રી ભૂલી ગયો ! ઘરે ગયા પછી સૌએ પૂછ્યું ત્યારે જ યાદ આવ્યું. તરત પાછો બસની ઑફિસે ગયો પણ કોઈએ છત્રી જમા કરાવી નહોતી. રિક્ષાભાડાના જવા આવવાના બીજા એંશી રૂપિયા થયા.

પછીના દિવસે છત્રીના સ્ટોરમાં જઈ મેં છત્રી માગી. દુકાનદારે સ્મિત કર્યું. મેં પણ સામું સ્મિત કર્યું.

('ૐ હાસ્યમ્'માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

શબ્દાર્થ / સમાનાર્થી શબ્દો

સાઈઝ-કદ, માપ; **ઉપાય**-ઈલાજ (અહીં) યુક્તિ; **ટકાઉ**-ટકી રહે તેવું, મજબૂત; **મિથ્યા**-ફોગટ, વ્યર્થ, નકામું; **આચરણ**-વર્તન; **સાન્નિધ્ય**-સમીપતા; **ક્ષમાયાચના**-ક્ષમા માગવી તે; **કારગત**-સફળ; **વાર**-વિલંબ; **જડવું**-મળવું

વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો

સજ્જન × દુર્જન; **વ્યવહારુ** × અવ્યવહારુ

રૂઢિપ્રયોગ

આચરણમાં મૂકવું-પાલન કરવું, અમલમાં મૂકવું; **કદર કરવી**-લાયકાત જોઈ યોગ્ય બદલો આપવો; **ફાંફાં મારવાં**-વ્યર્થ પ્રયત્ન કરવો.

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

અડગ રહેવું તે-મક્કમ

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરા(√)ની નિશાની કરો :

(1) દુકાનદારે સ્મિત કર્યું, મેં પણ સામું સ્મિત કર્યું કારણ કે...

(A) લેખક છત્રી ખોઈને ફરી છત્રી લેવા આવ્યા હતા.

(B) દુકાનદાર લેખકને હસાવવા ઈચ્છતો હતો.

(C) દુકાનદાર બધા સામે સ્મિત કર્યા કરતો હતો.

(D) લેખકની ચતુરાઈ જોઈ હસતો હતો.

(2) લેખક છત્રી લેવા રાજકોટ જવાની વાતમાં મક્કમ રહ્યા કારણ કે...

(A) લેખક પાસે પૈસા ન હતા.

(B) લેખકને રાજકોટ જવું ગમતું હતું.

(C) તે બીજાની પ્રમાણિક્તાની કદર કરવા ઈચ્છતા હતા.

(D) છત્રી હવે વેચાતી મળતી ન હતી.

2. નીચેના પ્રશ્નોનો એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો :

(1) દુકાનદારે લેખકને કઈ સલાહ આપી ?

(2) પોતાના કુંવરને કાંટો ન વાગે એ માટે રાજાએ શું કર્યું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યોમાં કારણો આપો :

(1) રાજકોટ છત્રી લેવા જવાની વાતમાં લેખક મક્કમ રહ્યા કારણ કે...

(2) રાજકોટ છત્રી લેવા જવાની વાત સૌને મૂર્ખાઈભરી લાગતી હતી કારણ કે...

4. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં જવાબ આપો :

(1) છત્રી ન ખોવાય એ માટે લેખકને કેવી - કેવી સલાહો મળી હતી ?

(2) અમદાવાદ - રાજકોટની મુસાફરી દરમિયાન ખોવાયેલી છત્રીની કથા પાઠના આધારે લખો.

વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ

- વર્તમાનપત્રની પૂર્તિમાં આવતા હાસ્યનિબંધો વર્ગખંડમાં વાંચો.
- હાસ્ય માટેના ઉચિત એસ.એમ.એસ.નો સંગ્રહ કરો.
- હાસ્યકથા મેળવી તેનું નાટ્યરૂપાંતર કરો અને ભજવો.
- સામયિકોમાં અને અન્યત્ર પ્રગટ થતા જોક્સ મેળવી તે રજૂ કરવાની સ્પર્ધા ગોઠવો.
- જ્યોતીન્દ્ર દવે તથા બકુલ ત્રિપાઠીના હાસ્યનિબંધો મેળવી વાંચવા.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- વાત સાદી હોય કે ગહન હોય, લેખક એને કેવી હળવાશથી કહી શકે છે અને એ દ્વારા કેવી સરસ રીતે હાસ્ય નિષ્પન્ન કરે છે તે નીચેનાં ઉદાહરણોથી સમજવા પ્રયાસ કરો.

  - 'ખોવાય જ નહિ એવી છત્રી તમે રાખો છો ?'

  - 'દુકાનેથી લઈને ઘર સુધી પહોંચતા સુધીમાં પણ છત્રી ખોઈ નાખવાના વિક્રમો મેં એકથી વધુ વાર નોંધાવ્યા છે!'

  - 'તમે ચાતુર્માસ ઘરે જ રહો... છત્રી ખરીદવી જ નહિ પડે. એટલે પછી ખોવાવાનો પ્રશ્ન જ નહિ રહે !'

- ''સાથે ફરે એવો પગારદાર માણસ રાખો.''

  અહીં 'પગાર'ને 'દાર' (ધરાવનાર) પ્રત્યય લાગ્યો છે. આપણી ભાષામાં 'દાર' પ્રત્યયવાળા બીજા ઘણા શબ્દો છે. જેમકે... જમીનદાર, વગદાર, આબરૂદાર, ઈમાનદાર, ધારદાર... આવા બીજા શબ્દોની નોંધ કરો.

- ''...પણ આવી સૂક્ષ્મ રીતે જગતમાં કેટલા લોકો વિચારે છે !''

  ખોવાયેલી વસ્તુ ફરી મેળવવા માટે તેની મૂળ કિંમત કરતાં વધુ પૈસા ખર્ચ કરવા એ મૂર્ખાઈ છે. છતાં લેખક એ બાબતની પ્રશંસા કરી વ્યંગથી હાસ્ય નિષ્પન્ન કરે છે તે સમજો.

શિક્ષકની ભૂમિકા

'છત્રી' જેવા વિષયમાં પણ હાસ્ય નિષ્પન્ન થઈ શકે તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ આ હાસ્યનિબંધ છે. ભાષા દ્વારા હાસ્ય નિષ્પન્ન કરવાની કલાના પ્રસ્તુત પાઠમાંથી વાક્યો પસંદ કરીને ચર્ચા કરવી જેમકે... 'મારો વિચાર તો મારો આખો બાયોડેટા લખાવવાનો હતો પણ મેં સંયમ રાખ્યો...' વગેરે. સાહિત્યના અન્ય પ્રકારો કરતાં હાસ્ય નિબંધમાં લેખકની કલાનો કસબ અહીં કેવી રીતે ખીલ્યો છે તે જણાવવું. વિદ્યાર્થીઓને પાઠમાં રજૂ થયેલા પ્રસંગો, તે માટે વપરાયેલાં વાક્યોમાંથી અને વિચારોથી નિષ્પન્ન થતા હાસ્યથી અવગત કરવા.

હાસ્ય જીવન માટે અત્યંત અનિવાર્ય છે તે વાત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી તેઓ હસતાં હસતાં ભણે તેવું વાતાવરણ પૂરું પાડવું.

હાસ્યકલબોની વધતી સંખ્યા, હાસ્ય નિષ્પન્ન કરતી ટી.વી. પર પ્રસારિત થતી સિરિયલો, આપણા હાસ્ય લેખકો, હાસ્ય મુશાયરાઓ, હાસ્ય કલાકારો વગેરે વિશે ચર્ચા કરવી. છત્રીની આત્મકથા લખાવીને તેની વિશેષતા ચર્ચવી.

●

વ્યાકરણ

એકમ 2 | સંજ્ઞા, વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણ અને તેના પ્રકારો

સંજ્ઞા

મિત્રો, ગયા વર્ષે તમે સંજ્ઞાના વિવિધ પ્રકારો ઓળખતાં શીખ્યા હતા. કયા પ્રકારો હતા, તે યાદ છે? આપણે એ પ્રકારો ફરી એક વાર યાદ કરી લઈએ!

જાતિવાચક સંજ્ઞા : જ્યારે કોઈ શબ્દ દ્વારા આખો વર્ગ સૂચવાતો હોય ત્યારે તેને જાતિવાચક સંજ્ઞા કહે છે. જેમ કે, વિદ્યાર્થી, ચિત્ર

વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા : જ્યારે કોઈ શબ્દ દ્વારા કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ, પ્રાણી કે પદાર્થ સૂચવાતો હોય ત્યારે તેને વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા કહે છે. જેમ કે, નર્મદા, સાબરમતી, અમૂલ (ડેરી) વગેરે.

દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા : ગણી ન શકાય તેવા પદાર્થને દર્શાવતી સંજ્ઞાને દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે દૂધ, ચોખા વગેરે.

સમૂહવાચક સંજ્ઞા : સંજ્ઞા કોઈ જૂથ કે સમૂહનો નિર્દેશ કરતી હોય ત્યારે તે સંજ્ઞાને સમૂહવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે, સભા, સેના વગેરે.

ભાવવાચક સંજ્ઞા : ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞાને ભાવવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે, તકલીફ, દયા વગેરે.

ક્રિયાવાચક સંજ્ઞા : ક્રિયા દર્શાવનાર સંજ્ઞાને ક્રિયાવાચક સંજ્ઞા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમ કે, 'રમવું' ક્રિયા છે પણ - 'મને રમવું ગમે છે'માં 'રમવું'નો સંજ્ઞા તરીકે પ્રયોગ થયો છે. અથવા તેના પરથી બનતો શબ્દ 'રમત' ક્રિયા દર્શાવનાર સંજ્ઞા છે.

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાંથી તમારે સંજ્ઞાઓ અલગ તારવવાની છે. અને બાજુમાં આપેલી જગ્યામાં ફરીથી લખવાની છે. સંજ્ઞા ઓળખતાં તો અવડશે જ ને !

1. વૈષ્ણવજન તો તેને રે કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે. _____, _____
2. ગંગાસતી એમ બોલીયાં રે _____
3. દબાયેલું ધ્રુસકું એના કંઠમાંથી નીકળી ગયું. _____, _____
4. અહીંના રીંછ વિશે તો નરેનભાઈ જાણતા જ હશે. _____, _____
5. ઘર એક જ હો એવું, જ્યાં ના હોય દીવાલો _____, _____
6. સ્ટેશન પર તેને તરુણે મોકલેલી એક ચિઠ્ઠી મળી હતી._____, _____, _____

'વૈષ્ણવજન', 'પીડ', 'ગંગાસતી', 'ધ્રુસકું', 'કંઠ', 'રીંછ', 'નરેનભાઈ', 'ઘર', 'દીવાલો', 'સ્ટેશન', 'તરુણ', 'ચિઠ્ઠી' - સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ છે. આ સંજ્ઞાઓ જોતાં ખ્યાલ આવ્યો હશે કે 'વૈષ્ણવજન', 'કંઠ', 'રીંછ' વગેરે જાતિવાચક સંજ્ઞા છે, 'પીડ' ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. 'ધ્રુસકું' એ ક્રિયાવચક સંજ્ઞા છે. તો 'ગંગાસતી', 'નરેનભાઈ', 'તરુણ' વગેરે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ છે.

તમને જો વિશેષણ યાદ હશે તો તમને થશે કે 'તરુણ' શબ્દ - એ વિશેષણ છે કે સંજ્ઞા ? ગુજરાતી ભાષામાં 'યુવાન'નો અર્થ ધરાવતો શબ્દ 'તરુણ' ખરેખર તો વિશેષણ છે. પરંતુ 'ચંદ્રનું અજવાળું' કૃતિમાં દર્શાવાયું છે તેમ જો તે ચોક્કસ વ્યક્તિનો નિર્દેશ કરે ત્યારે તે સંદર્ભે તે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે.

આમ તો તમે ગયા વર્ષે જાતિવાચક, વ્યક્તિવાચક, સમૂહવાચક, ભાવવાચક આદિ સંજ્ઞાઓ તારવી જ હતી. અહીં આપણે પુનરાવર્તન દ્વારા તેનું દૃઢીકરણ કરીશું.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **જાતિવાચક સંજ્ઞાઓ** ઓળખાવો :

(1) તેનો પુત્ર ગોવિંદ પણ હેર (શહેર) જોવાની લાલચે આવે.

(2) છત્રી ન ખોવાય એ માટે મેં કશા ઉપાયો કર્યા જ નથી એવું ન કહેવાય.

(3) રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર, યુવાન તું.

(4) જંગલવાસીઓએ રામજીભાને પોતાના પ્રેમ, મિત્રભાવનાથી ભીંસવા માંડ્યો.

(5) કાઠાં વર્ષોમાં જીવલાની સ્થિતિ બહુ કપરી થઈ ગયેલી.

ઉપરના વાક્યમાંથી માત્ર જાતિવાચક સંજ્ઞા જ તારવવાની છે. તારવી શક્યાને ? ચાલો, સાથે તપાસીએ : પુત્ર, હેર (શહેર), છત્રી, ઉપાય, સંહાર, જંગલવાસી, વર્ષ, સ્થિતિ. બસ, આટલા જ. જો વધારે સંજ્ઞા તારવી હોય તો તપાસી જુઓ, એ સંજ્ઞા વ્યક્તિવાચક કે ભાવવાચક તો નથી ને !

વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ ઓળખી શકો ને! ચાલો, નીચેનાં વાક્યોમાંથી **વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા** ઓળખો અને તેને વર્તુળ કરો :

(1) ગોવિંદે બાવળનાં દાતણ કાપી આપ્યાં.

(2) લ્યો, હવે આહવાની વાત કરું.

(3) મારગની ધૂળને ઢંઢોળી પૂછે, મારા માધવને દીઠો છે ક્યાંય?

(4) ગાંધીજી માંદગીને લગભગ અપરાધ ગણતા.

(5) ગંગાસતી એમ બોલીયાં રે, પાનબાઈ જેને વચનુંની સાથે વેવાર રે.

દાતણ, ધૂળ, માંદગી વગેરે સંજ્ઞાને તો પસંદ નથી કરી ને! કારણ કે આ જાતિવાચક અથવા ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. ઉપરનાં વાક્યોમાં ગોવિંદ, આહવા, માધવ, ગાંધીજી, ગંગાસતી તથા પાનબાઈ - આ વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ છે.

વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ તારવવાનું ખૂબ સરળ લાગે, નહીં! ચાલો, તો નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેની સાથે અપાયેલાં વિકલ્પોમાંથી કયો વિકલ્પ વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી, તે જણાવો.

(1) ધરમપુરથી પાંચેક માઈલ દૂર મરઘમાળ ગામે રાનીપરજ કોમના જીવલા નામના ખેડૂત પાસે અમારું લેણું નીકળે.

(ક) ધરમપુર (ખ) માઈલ (ગ) મરઘાળ (ઘ) રાનીપરજ

(2) ભરુચીનાકાથી બોરભાઠા થઈને આગળ જતાં આવતી ભેખડવતી નર્મદાને કારણે અંકલેશ્વર મારી પ્રિયા જગ્યા છે.

(ક) ભરુચીનાકા (ખ) બોરભાઠા (ગ) ભેખડવતી (ઘ) નર્મદા

(3) કનોજ અને આનંદ વિરાટબાબુને મૂકવા ગેસ્ટહાઉસ જાય છે.

(ક) કનોજ (ખ) આનંદ (ગ) વિરાટબાબુ (ઘ) ગેસ્ટહાઉસ

(4) છત્રી લેવા અમદાવાદથી રાજકોટ તો શું રશિયા જવું પડે તો પણ જવું જોઈએ.

(ક) છત્રી (ખ) અમદાવાદ (ગ) રાજકોટ (ઘ) રશિયા

(5) જમણી તરફના સામા પ્રવાહે જાઉં તો કબીરવડ, નારેશ્વર, જબલપુર ને અમરકંટક સુધીના તમામ પ્રદેશો ફરી વળું.

(ક) પ્રવાહ (ખ) કબીરવડ (ગ) નારેશ્વર (ઘ) અમરકંટક

ધ્યાનથી વાંચીને વિકલ્પો પસંદ કરજો. તમારે એ વિકલ્પ પસંદ કરવાના છે, જે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી. બરાબર ? ચાલો તો ઉત્તર જોઈએ. 1. (ખ) માઈલ, 2. (ગ) ભેખડવતી, 3. (ઘ) ગેસ્ટહાઉસ 4. (ક) છત્રી, 5. (ક) પ્રવાહ (નોંધ : કોશ અનુસાર 'આનંદ' ખરેખર ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. પરંતુ અહીં 'ભૂલી ગયા પછી કૃતિ' સંદર્ભે તે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે.)

આ 'પ્રવાહ' વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી. બરાબર. તો એ કઈ સંજ્ઞા હશે? 'પ્રવાહ' સંજ્ઞાનો પ્રકાર કેવી રીતે વિચારશો? તમને યાદ હશે કે જે સંજ્ઞા અગણ્ય હોય તેને **દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા** કહેવાય છે. યાદ છે ને, કે બીજા ઉદાહરણ જોવા છે?

1. જીવલો કહે, 'પોયરા, દાળ, ચોખા આપું તો ખીચડી બનાવી લાખ.'

2. વસિયતનામું લખી, કરો જળ પર સહી-સિક્કા.

ઉપરનાં પહેલા વાક્યમાં 'જીવલો', 'પોયરા', 'દાળ', 'ચોખા', 'ખીચડી' - આ પાંચ સંજ્ઞાઓ છે. તેમાં 'જીવલો' વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે, 'પોયરો' જાતિવાચક સંજ્ઞા છે. પણ 'દાળ', 'ચોખા', 'ખીચડી' - આ દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા છે. બીજા વાક્યમાં 'વસિયતનામું', 'જળ', 'સહી', 'સિક્કા' - આ ચાર સંજ્ઞાઓ છે. જેમાં 'વસિયતનામું' 'સહી' તથા 'સિક્કા' - એ ત્રણ જાતિવાચક સંજ્ઞાઓ છે. પણ 'જળ' દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા છે. હવે, દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા યાદ આવી ગઈ? સ્વાધ્યાય કરી

જોઈએ? ચાલો, નીચેનાં વાક્યોમાંથી દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞાઓ તારવીને બાજુમાં આપેલી જગ્યામાં લખો.

1. સુશીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. _____

2. એની બાજુમાં ચા બનાવવાનો સામાન હતો. _____

3. યમુનાનાં વ્હેણ તમે મૂંગા છો કેમ ? _____

4. સોંઘરતના એ જમાનામાં દસ રૂપિયે હારો ભાત, અને એ જ પ્રમાણે બધી ચીજવસ્તુઓ. _____

5. એમ ત્રણ જણા શીરો ખાવા બેઠા. _____

આ વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો અને વિચારો કે કઈ સંજ્ઞા અગણ્ય - દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞાના જૂથમાં આવી શકે? સાથે શોધીએ ? 1. આંસુ, 2. ચા, 3. વ્હેણ, 4. ભાત, 5. શીરો. તમને થશે કે 'આંસુ' દ્રવ્યવાચક કહેવાય ? એ ગણી ન શકાય ? ગણાય તો આંસુનાં 'ટીપાં' હોય તે. પણ કોઈ રોતું હોય તો તેનાં વહેતાં આંસુ ગણી શકશો ?

જે સંજ્ઞા 'અગણ્ય'નો નિર્દેશ કરે તે દ્રવ્યવાચક કહેવાય. પણ જ્યારે ગણવાની વાત જ ન હોય, જે સંજ્ઞા દ્વારા કોઈ જૂથ સૂચવાતું હોય તેને **સમૂહવાચક સંજ્ઞા** કહેવાય. તમને યાદ છે ગયા વર્ષે તમે 'ઘણ', 'ભારો', 'મૂડી' વગેરે જેવી સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ વિશે ભણ્યા હતા. કેટલાંક વાક્યોમાંથી સમૂહવાચક સંજ્ઞા શોધવાની હોય તો તમે શોધી શકશો ?

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાંથી સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ તારવીને તેને વર્તુળ કરો.

(1) લળી લળીને હેત કરતા વાંસનાં ઝુંડનાં ઝુંડ.

(2) ભણે નરસૈંયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઈકોતેર તાર્યાં રે.

(3) એણે એક સુરતી કુટુંબને બચાવી લીધું.

(4) સેમ્યુઅલ બટલરે એક આદર્શ સમાજ વિશે કલ્પના કરેલી.

(5) મુંબઈની ટ્રેનમાં ભજનમંડળી ધૂમ મચાવે છે.

સમૂહવાચક સંજ્ઞા ઓળખી શક્યા છો ને! જવાબોની ખાતરી કરી લઈએ? (1) ઝુંડ (2) કુળ (3) કુટુંબ (4) સમાજ (5) (ભજન) મંડળી. આ શબ્દોના અર્થ જોતાં તેનો 'સમૂહ'નો અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જશે. ઝુંડ - જૂથ, ટોળું ; કુળ - વંશ; કુટુંબ - ઘરનાં માણસોનો સમૂહ ; સમાજ - સમુદાય; મંડળી - ટોળી. સમૂહને દર્શાવનાર આ સંજ્ઞાઓ સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ છે. આ અર્થો ઉપરથી તમને એ પણ ખ્યાલ આવશે કે સમૂહ, સમુદાય, વંશ, જનતા વગેરે જેવી સંજ્ઞાઓ પણ સમૂહ દર્શાવે છે. તમે આવી અન્ય સમૂહવાચક સંજ્ઞાની યાદી બનાવી શકો. મૂળ અંગ્રેજીના પણ હાલમાં ગુજરાતીમાં સહજ રીતે વપરાતા શબ્દો, ગ્રૂપ, ટીમ વગેરે સમૂહવાચક સંજ્ઞા જ છે.

તમને ભાવવાચક સંજ્ઞાઓ યાદ છે ને! ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞા તે **ભાવવાચક સંજ્ઞા**. નીચે આપેલાં વાક્યોમાં વિવિધ સંજ્ઞાઓ છે. તેમાંથી ભાવવાચક સંજ્ઞા ઓળખો અને ફરીથી લખો.

(1) જીવલાની અજ્ઞાન વફાદારી હું મૂક સાક્ષીની જેમ જોયા કરતો. _____

(2) એનો ગરીબડો પુત્ર, ખુદ દરિદ્રતાને પણ શરમ આવે એવો. _____, _____

(3) બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કૈં ભળવું ભલું. _____

(4) લળી લળીને હેત કરતાં વાંસનાં ઝુંડનાં ઝુંડ. _____

(5) અજ્ઞાન રાની પરજ ખેડૂતો લાચારી અનુભવે. _____

ભાવવાચક સંજ્ઞા ઓળખી શક્યા? મદદની જરૂર લાગે છે? ચાલો, સાથે જોઈએ. વાક્ય (1) માં 'અજ્ઞાન' કે 'મૂક' તો વિશેષણ છે. ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞા કઈ છે? 'વફાદારી'. ખ્યાલ આવ્યો? ચાલો, તો બાકીનાં વાક્યો ફરીથી વાંચો. ઉત્તર શોધો. સાથે જોઈએ? (2) દરિદ્રતા, શરમ (3) આર્દ્રતા (4) હેત (5) લાચારી. ભાવવાચક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ થઈ છે ને! તમારા પાઠ્યપુસ્તકના પહેલા જ કાવ્ય 'વૈષ્ણવજન' વાંચીને તેમાં કઈ કઈ ભાવવાચક સંજ્ઞાઓ છે. તે ઓળખી અલગ તારવો.

ગયા વર્ષે લેખન, મારણ, તાડન, સ્મરણ, માગણી, ભાળવણી વગેરે જેવી સંજ્ઞાઓ પણ જોઈ હતી. આ સંજ્ઞાઓ દ્વારા ક્રિયા સૂચવાય છે તેથી તે **ક્રિયાવચક સંજ્ઞા** તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ જોયું હતું. આ વર્ષે પણ તમારા પાઠ્યપુસ્તકના 'ચોપડાની ઈન્દરજાળ'માંથી આવી સંજ્ઞાઓ જોઈએ. જેમ કે,

- એમાં બચત શી રીતે થાય ?
- બા મને ઉઘરાણીએ મોકલે.
- બે ત્રણ વર્ષમાં પૈસા વસૂલ કરશે તેવી જીવલાને શ્રદ્ધા હતી.
- શાહુકારો દ્વારા રાંકડી, ભોળી પ્રજાનું શોષણ થતું.
- મને થયું મારું ભણતર, મારા ગાંધીવાદી વિચારો - બધું દંભ ?

ખરેખર તો ક્રિયાવાચક સંજ્ઞાનો અભ્યાસ વધુ ઊંડાણ માંગે તેમ છે. જેમ કે, 'લખવું' ધાતુ પરથી લેખ, લેખક, લેખન, લેખણ, લેખિકા, લખાણ વગેરે જેવી અનેક સંજ્ઞા બને. પણ એ બધી જ સંજ્ઞા ક્રિયાવચક સંજ્ઞ ન કહી શકાય. જેમ કે, 'લેખન' ક્રિયાવાચક સંજ્ઞા છે. પરંતુ 'લેખક' કર્તૃવાચક - જાતિવાચક સંજ્ઞા બને છે. આ કક્ષાએ ક્રિયાવાચક સંજ્ઞાની આટલી વિગતે ચર્ચા મૂંઝવી શકે. તેથી આ વર્ષે સંજ્ઞાના આ પ્રકારને માત્ર નોંધ લેવા પૂરતો જ મર્યાદિત રાખ્યો છે.

અહીં નીચે આપેલાં વાક્યોમાં અધોરેખા દ્વારા કેટલીક સંજ્ઞા સૂચવાઈ છે. તમારે આ અધોરેખિત સંજ્ઞાનો માત્ર પ્રકાર ઓળખવાનો છે. તમે ઓળખી શકશો ને?

(1) સુશી ટેલિફોન પાસેથી ખસી ગઈ.

(2) રાજકોટ જવા-આવવાના બસભાડાના ઓછામાં ઓછા બસો પચાસ રૂપિયા થાય.

(3) એનો ગરીબડો પુત્ર, ખુદ દરિદ્રતાને પણ શરમ આવે એવો.

(4) આજે દાસકાકા ફરી હિસાબ કરશે.

(5) ગોવિંદ વાડામાંથી વાલોળ અને રીંગણા લઈ આવ્યો.

તમે આ સંજ્ઞાના પ્રકાર ઓળખી જ શકશો તેની ખાતરી છે. તેથી ઉત્તર આપ્યા નથી.

આપણે સંજ્ઞાના વિવિધ પ્રકાર જોયા. વાક્યોમાં એકથી વધુ સંજ્ઞાઓ હોઈ શકે છે, તે હવે તમે જાણો છો. આ સંજ્ઞાઓને તારવી તેનો પ્રકાર ઓળખવાનો પ્રયાસ કરી શકો?

ઉદાહરણ :

(1) ભણે નરસૈંયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઈકોતેર તાર્યાં રે

નરસૈંયો - વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા, દરશન - ભાવવાચક સંજ્ઞા, કુળ - સમૂહવાચક સંજ્ઞા

(2) હિંમતથી એ તરુણ સાથે બીજા શહેરમાં ભાગી જવા નીકળી હતી.

હિંમત - ભાવવાચક સંજ્ઞા, તરુણ - વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા (કૃતિ સંદર્ભ અનુસાર).

શહેર - જાતિવાચક સંજ્ઞા.

તમારા પાઠ્યપુસ્તકની કોઈપણ કૃતિઓમાંથી દસ-પંદર વાક્યો લઈ આ રીતે સંજ્ઞાઓ તારવી તેના પ્રકારો ઓળખી જુઓ. સંજ્ઞાની વિભાવના એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જશે.

વિશેષણ

મિત્રો, તમે ધોરણમાં આવ્યાં છો. તમે ગયા વર્ષે ધોરણમાં ભણતાં હતાં. તમારું પરિણામ આવ્યું હશે, એવી આશા છે. - શું થયું ? ન સમજાયું ? ચાલો, આ જ વાત ફરી એકવાર-

મિત્રો, તમે દસમા ધોરણમાં આવ્યાં છો. તમે ગયા વર્ષે નવમા ધોરણમાં ભણતાં હતાં. તમારું સારું પરિણામ આવ્યું હશે એવી આશા છે. - હવે સમજાયું ? શું ફેર પડ્યો ? બીજી વાર વાત કરી એમાં દસમા, નવમા, સારું જેવા શબ્દો ઉમેરાયા... વિશેષણ ઉમેરાયાં તેથી અર્થ સ્પષ્ટ થયો.

વિશેષણ એટલે માત્ર વધારાનો અર્થ આપનાર જ ઘટક નહીં, પણ સંજ્ઞાના અર્થને વધુ ચોક્કસ કરનાર ઘટક. ગયા વર્ષે આપણે વિશેષણ વિશે આવી બાબતોનો અભ્યાસ કર્યો હતો, યાદ છે ને!

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. આ વાક્યોમાં એકથી વધુ વિશેષણ છે. વાક્યો સાથે અપાયેલા વિકલ્પોમાંથી વિશેષણ ન હોય તેવો વિકલ્પ જણાવવાનો છે. એટલે કે વિશેષણ ઓળખીને જે વિકલ્પ વિશેષણ નથી તે શોધો.

1. મને એક નાની, નાજુક, શ્યામલ છત્રી ગમી.

   (ક) મને (ખ) એક (ગ) નાજુક (ઘ) શ્યામલ

2. બોરડી પરથી સરસ મઝાનાં મીઠાં રાંદેરી બોર પાડ્યાં.

   (ક) બોરડી (ખ) સરસ (ગ) મીઠાં (ઘ) રાંદેરી

3. નાનકડી પાતળી પથારીમાં, વેરણછેરણ પુસ્તકો અને બાજુમાં થોડો સામાન હતો.

   (ક) નાનકડી (ખ) વેરણછેરણ (ગ) થોડો (ઘ) સામાન

4. મોટા શહેરની ગીચ વસ્તીમાં આવેલી એકદમ ગંદી સસ્તી હોટલ.

   (ક) મોટા (ખ) વસ્તી (ગ) ગંદી (ઘ) સસ્તી

5. સુંદર નવપલ્લવિત વૃક્ષ ઊગી જવાની એ તીવ્ર પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી.

   (ક) સુંદર (ખ) નવપલ્લવિત (ગ) તીવ્ર (ઘ) પ્રતીક્ષા

ઉત્તર જોઈએ ? 1 (ક) મને, 2 (ક) બોરડી, 3 (ઘ) સામાન, 4 (ખ) વસ્તી, 5 (ઘ) પ્રતીક્ષા.

તમે 'વિશેષણ' સાથે તેના પ્રકાર વિશે પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. તેના પ્રકારો વિશે બહુ યાદ નથી આવતું ? વાંધો નહીં. ચાલો, ફરી એકવાર એ પ્રકારો પર નજર નાખી લઈએ. બધુ યાદ આવી જશે.

પ્રકાર	કાર્ય		ઉદાહરણ
અર્થગત પ્રકાર	ગુણવાચક વિશેષણ	વિશેષ્ય (સંજ્ઞા)ના આકાર, કદ, રંગ, ગુણ, કાર્ય આદિનો નિર્દેશ	લાંબુ, ત્રિકોણ, ચાલાક, જંગલી, વિવેકી વગેરે.
	સંખ્યાવાચક વિશેષણ	સંખ્યાવાચક	એક, ત્રણ, ચાર, પાંચ, ડઝન, કોડી (૨૦)
		ક્રમિક સંખ્યાવાચક	પહેલું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું
		માત્રાસૂચક	ખૂબ, તદ્દન, સફળ, તમામ, સર્વ, સાવ
		આશરેવાચી	અંદાજે, શુમારે, અડસટ્ટે (આશરે સંખ્યા બારેક, પચાસેક
	સર્વનામ	પુરુષવાચક, સમયવાચક...વગેરે	આપણું, તેમનું, ક્યારનું, કોઈક આદિ
	સંબંધવાચક	સંજ્ઞા+ -નો, -ની, -નું, -ના -નાં...	કારની ઝડપ, બારણાનો રંગ.
રચનાગત પ્રકાર	વિકારી	વિશેષ્યના લિંગ-વચન અનુસાર બદલાય	ઊંચું ટેબલ, ઊંડો ખાડો ઊંચી છોકરી, ઊંડી ખીણ.
	અવિકારી	વિશેષ્ય (સંજ્ઞા)ના લિંગ-વચન અનુસાર ન બદલાય.	હોંશિયાર વિદ્યાર્થી, સુંદર શાળા હોંશિયાર વકીલ, સુંદર બાગ

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં **ગુણવાચક વિશેષણ** પ્રયોજાયેલું છે. તમે તે વિશેષણ શોધી શકશો?

વિકલ્પની જરૂર છે? ભલે, વાક્ય સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી ગુણવાચક વિશેષણ શોધો.

1. મોહ માયા વ્યાપે નહીં તેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે.

(ક) મોહ (ખ) માયા (ગ) દૃઢ (ઘ) વૈરાગ્ય

2. સાંકડી પરસાળમાંથી બહાર નીકળતાં સુશી ટેલિફોન પાસે અટકી ગઈ.

(ક) સાંકડી (ખ) પરસાળ (ગ) સુશી (ઘ) ટેલિફોન

3. નાની બહેનનાં લગ્ન વખતે આર્થિક સંકડાશને કારણે ખેતર વેચી દેવું પડ્યું.

(ક) બહેનના (ખ) વખતે (ગ) સંકડાશ (ઘ) આર્થિક

4. શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ

(ક) શીલવંત (ખ) સાધુને (ગ) વારેવારે (ઘ) નમીએ

5. ઊડતું આવે જો અહીં મોરપીચ્છ તો તો અમે, સાચવશું સુંવાળા રંગ.

(ક) ઊડતું (ખ) અહીં (ગ) સુંવાળા (ઘ) રંગ

ઉપરનાં વિકલ્પોમાં એક જ વિકલ્પ વિશેષણ ધરાવે છે. ઉત્તર શોધવા સરળ છે ને! ઉત્તર જોઈએ? 1 (ગ) દૃઢ, 2 (ક) સાંકડી, 3 (ઘ) આર્થિક, 4 (ક) શીલવંત 5 (ગ) સુંવાળા. આ તમામ વિશેષણો ગુણવાચક વિશેષણ છે. તેની નોંધ લેશો.

હવે નીચેનાં વાક્યો જુઓ. આ વાક્યોમાં **સંખ્યાવચક વિશેષણ** છે. આ વિશેષણ ધરાવતો વિકલ્પ શોધો.

1. ઉઘરાણીએ જઈએ ત્યારે સાથે બે-ત્રણ મિત્રો હોય.

(ક) ઉઘરાણી (ખ) સાથે (ગ) બે-ત્રણ (ઘ) મિત્ર

2. ગોવિંદને મોકલી ગાયનું પાશેર ઘી મંગાવ્યું.

(ક) ગોવિંદ (ખ) પાશેર (ગ) ગાયનું (ઘ) ઘી

3. કેટકેટલાં લોકો અહીં આવે ફોન કરવા !

(ક) કેટકેટલાં (ખ) લોકો (ગ) અહીં (ઘ) ફોન

4. આઠે પહોર મનમસ્ત થઈને રેવે, જેને જાગી ગયો તૂરિયાનો તાર રે

(ક) આઠે (ખ) પહોર (ગ) હરફ (ઘ) અરધોપરધો

વિકલ્પો ધ્યાનથી વાંચજો, તો જ સાચો ઉત્તર મળશે. કારણ કે વિકલ્પોમાં 'ગાયનું', 'તૂરિયાનું' જેવાં સંબંધવાચક વિશેષણ કે 'તમારો' જેવાં સાર્વનામિક વિશેષણ પણ છે. ઉપરના વાક્યોમાં સંખ્યાવાચક વિશેષણ ધરાવતા વિકલ્પો જોઈએ તો - 1. (ગ) બે-ત્રણ, 2. (ખ) પાશેર, 3. (ક) કેટકેટલાં, 4. (ક) આઠે, 5. (ઘ) અરધોપરધો. સંખ્યાવાચક વિશેષણો શોધી શક્યા હશો. આવાં અન્ય કેટલાંક વાક્યો જોઈએ, જેમાં સંખ્યાવાચક વિશેષણ પ્રયોજાયાં છે.

1. સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા ન કરે કેની રે

2. જીવલાના ત્યાંથી બે થેલીઓ ભરીને શાકભાજી લઈ આવ્યો.

3. હું એ વખતે દસમા ધોરણમાં ભણું.

4. આ સર્વ અનિશ્ચિતતાઓનો અંત આવી જશે.

5. આપણે થોડી વાતો કરીએ.

ઉપરનાં વાક્યોમાં જોઈ શકશો કે 'બે' સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે તો 'દસમા' એ ક્રમિક સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે. તો 'સકળ', 'સર્વ', 'થોડી' - વગેરે માત્રાસૂચક સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે. સંખ્યાવાચક વિશેષણના આ પેટાપ્રકારની પણ તમે નોંધ લીધી હશે.

તમને ખ્યાલ છે કે વિશેષણનો એક પ્રકાર **સાર્વનામિક વિશેષણ** છે. નીચેનાં વાક્યોમાં સાર્વનામિક વિશેષણ પ્રયોજાયાં છે. આ વિશેષણ શોધીને લખી શકો ને !

(1) આપણા દેશમાં આવા સાધકોની સંખ્યા ઓછી નથી. _____

(2) ઘરેથી પોતાનું તમામ પગેરું ભૂંસીને તે ચાલી નીકળી હતી. _____

(3) એમણે અમારી ટૂકડી જોઈને ટૂંકો રસ્તો લીધો હશે. _____

(4) પેલો ગુલમહોર કેવો ખીલ્યો છે ! _____

(5) હું ત્યાં હાજર હોત તો તારી પ્રશંસા સાંભળીને ધન્ય થઈ જાત. _____

સાર્વનામિક વિશેષણ શોધવા વાક્યો ધ્યાનથી વાંચજો. 'તમામ', 'ટૂંકો' વગેરે વિશેષણ છે, પણ સાર્વનામિક નથી. તો 'એમણે', 'હું' વગેરે સર્વનામ છે, પણ વિશેષણ નથી. બરાબર ને ! તો સાર્વનામિક વિશેષણ શોધ્યાં ? સાથે જોઈએ ? (1) આપણા, (2) પોતાનું, (3) અમારી, (4) પેલો, (5) તારી.

વધુ અભ્યાસઅર્થે સાર્વનામિક વિશેષણો ધરાવતાં કેટલાંક વાક્યો નીચે આપ્યાં છે. તેમાંથી સાર્વનામિક વિશેષણો તારવો.

- હું તમારી રાહ જોઉં છું.
- એની આંખો ચમકી ઊઠી.
- તેમની વાત મને સાચી લાગી.
- પણ તારા પપ્પા આમ એકાએક આવ્યા ?
- એ ઝડપથી પોતાની ખોલીમાં ઘુસી ગઈ.

સર્વનામ અને સાર્વનામિક વિશેષણોને ધ્યાનપૂર્વક અલગ રાખજો.

વિશેષણો તારવવામાં મુંઝવણ ઊભી કરે તેવાં વિશેષણ એટલે **સંબંધવાચક વિશેષણ**. કારણકે એ વિશેષણ પોતે પણ મૂળભૂત રીતે તો સંજ્ઞા હોય છે. યાદ છે ને ! 'નદીનું કોતર', 'કાનનું કુંડળ', 'પડખેનાં ગીરનાં જંગલ' - આ અને આવાં અનેક ઉદાહરણ જોયાં હતાં. '-ન' પ્રત્યય દ્વારા બે સંજ્ઞાઓ જોડાય છે. જેમ કે, 'કોતર' સંજ્ઞા વિશેષ્ય તરીકે પ્રયોજાયું છે અને '-નું' પ્રત્યય લાગવાને કારણે 'નદી' સંજ્ઞા વિશેષણ તરીકે પ્રયોજાઈ છે. યાદ આવ્યું ને ! તો અન્ય કેટલાંક વાક્યો જોઈએ.

(1) બાપુ શાહુકારીનો ધંધો કરતા.

(2) દોરીનો છેડો બારણે બાંધ્યો છે.

(3) કાંસાના તાંસળામાં લાકડાના તવેથાથી આવડે એવો શીરો મેં બનાવ્યો.

(4) જીવલાના કુટુંબની કરુણ દશા છતાં મૂક સાક્ષી જેવો હું માત્ર જોયા કરતો.

(5) રીંછના હાથના પંજા આપણા મોં પર વાગી ગયા તો ભારે જોખમ.

આ વાક્યોમાંથી સંબંધવાચક વિશેષણ શોધી શક્યા ? સાથે જોઈએ.

1. શાહુકારીનો ધંધો
2. દોરીનો છેડો
3. કાંસાનું તાંસળું, લાકડાનો તવેથો
4. જીવલાના કુટુંબની (કરુણ) દશા
5. રીંછના હાથના પંજા

ઉપરોક્ત વાક્યમાં કરુણ, મૂક, આપણા, ભારે વગેરે જેવાં અન્ય વિશેષણ તો છે જ. પણ ઉપર તારવેલાં સંબંધવાચક વિશેષણ સ્પષ્ટ થઈ ગયાં હશે.

વિશેષણની સમજ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે ? ચાલો, એક રમત રમીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. વાક્યમાં

આવી શકતાં વિશેષણ વાક્યને અંતે કૌંસમાં આપ્યાં છે. તમારે એ વિશેષણને યોગ્ય સ્થાને, તેના યોગ્ય વિશેષ્ય પહેલા મૂકવાનાં છે. ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટતા થશે.

ઉદાહરણ : હું શહેરના સ્ટોરમાં છત્રી લેવા ગયો. (જાણીતું)

ઉત્તર : હું શહેરના જાણીતા સ્ટોરમાં છત્રી લેવા ગયો.

ઉદાહરણ અનુસાર વાક્યમાં યોગ્ય સ્થાને વિશેષણ પ્રયોજવાનું છે.

1. જીવલા ઉપર ઉઘરાણી થાય. (કડક)
2. એ પ્રજા જમીનમાં થોડું ઘણું પકવે. (રાંકડી, ઉજ્જડ)
3. દશેરાના દિવસે અહંકારનો વધ કરવાનો છે. (આપણાં)
4. અહંકાર પરિવારોને પજવે છે. (અસંખ્ય)

ઉત્તરોની ખાતરી કરવી છે ? જરૂર તો નથી લાગતી, ખરુંને! છતાં...

1. કડક ઉઘરાણી
2. રાંકડી પ્રજા, ઉજ્જડ જમીન
3. આપણા અહંકારનો વધ
4. અસંખ્ય પરિવારો

હવે, વિશેષણની સમજ અને તેના પ્રકારો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હશે. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાંથી તમે પહેલાં વિશેષણ શોધો અને ત્યારબાદ તેના પ્રકાર ઓળખાવો. આટલું તો કરી જ શકાશે. તો નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો અને વાક્યમાં હોય તે બધાં જ વિશેષણને વર્તુળ કરો.

1. આ નાની બારીમાંથી ખૂબ સુંદર દેખાય છે એ.
2. જરા ઊણું હો પાત્ર, કટોકટ નહીં માંગુ.
3. મુઠી ચણા કે ધાણી, ઝરણાનું મીઠું પાણી,
   ઘેઘુરની ઘટામાં આઠે પ્રહર ઉજાણી.
4. આવી અંધ વફાદારીને વરેલા, શોષિત દરિદ્રનારાયણની કરુણ દશા જોઈને મારું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું.
5. નાનકડી અંધારી ખોલી એના અજવાળાથી ઝાકમઝોળ થઈ ગઈ છે.

   તો ઉપરનાં વાક્યમાં વિશેષણ શોધો, વર્તુળ કરો અને તેનો પ્રકાર શોધો. સહેલું છે ને!

ક્રિયાવિશેષણ

તમે વિશેષણ વિશે ભણી ગયાં છો. તમે જાણો છો કે જે નામના, સંજ્ઞાના અર્થમાં વધારો કરે, ચોકસાઈ ઉમેરે તે વિશેષણ છે. તો ક્રિયાવિશેષણ શબ્દ સાંભળતા એ જ વિચાર આવે કે જે ક્રિયાના અર્થમાં વધારો કરે તે ક્રિયાવિશેષણ. પણ તમે વિચારો કે ક્રિયાના અર્થમાં વધારો કરવો એટલે શું ? નવમા ધોરણમાં તમે સમજ્યા હતા કે સંજ્ઞાના અર્થમાં ગુણ, આકાર, કદ, સંખ્યા આદિના અર્થ ઉમેરવાનું કાર્ય કરે તે વિશેષણ. તો ક્રિયાવિશેષણ ક્રિયાના અર્થમાં શું ઉમેરવાનું કાર્ય કરતું હશે ? ચાલો, નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

1. મોટાભાઈ દોડે છે.
2. મોટાભાઈ સવારે દોડે છે.
3. મોટાભાઈ બગીચામાં દોડે છે.
4. મોટાભાઈ ઝડપથી દોડે છે.
5. મોટાભાઈ સવારે બગીચામાં ઝડપથી પાંચ રાઉન્ડ દોડે છે.

આ વાક્યો વાંચતા તમને શું સરખું લાગ્યું અને શું ન લાગ્યું ? બધાં જ વાક્યોમાં દોડવાની વાત છે. બીજા વાક્યમાં દોડવાનો સમય દર્શાવાયો છે. ત્રીજા વાક્યમાં દોડવાનું સ્થાન દર્શાવાયું છે. ચોથા વાક્યમાં દોડવાની રીતનો નિર્દેશ છે અને પાંચમા વાક્યમાં આ બધી બાબતો ઉપરાંત પાંચ રાઉન્ડ - ગણતરી - માપ - માત્રાનો પણ નિર્દેશ છે. એટલે કે, ક્યારે દોડે છે, ક્યાં દોડે છે. કેવી રીતે દોડે છે વગેરે વાતો છે. બરાબર ? મુખ્ય વાત તો દોડવાની છે, પણ બીજી વિગતો દ્વારા દોડવાની ક્રિયા સાથે સંકળાતા સંદર્ભોનો નિર્દેશ થાય છે. ક્રિયાના સમય, રીત, માત્રા, સ્થળ, અભિગમ, હેતુ, કારણ વગેરે જેવા સંદર્ભગત અર્થ ઉમેરનાર ઘટકોને ક્રિયાવિશેષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ચાલો, આ વાતને થોડી જુદી રીતે સમજીએ. નીચેનું વાક્ય વાંચો.

હું નહીં આવી શકું.

- આ વાક્યમાં ન આવી શકવાની વાત રજૂ થઈ છે. પણ જો આ વાક્યમાં આપણે અન્ય શબ્દો ઉમેરીએ તો શું ક્રિયાના અર્થમાં કાંઈ ફેર પડે છે ?

હું આજે નહીં આવી શકું.

હું હમણાં નહીં આવી શકું.

હું કદી નહીં આવી શકું.

તમે જોઈ શકો છો કે માત્ર આજે, હમણાં કે કદી - શબ્દો ઉમેરાયા અને સમગ્ર વાક્યાર્થ કેટલો બદલાઈ ગયો ? ક્રિયાના અર્થમાં બદલાવ લાવનાર કારણ એ છે કે અહીં સમયના સંદર્ભ બદલાયા છે. ક્રિયાના સમયનો સંદર્ભ દર્શાવનારા આ શબ્દો ક્રિયાવિશેષણ છે.

નીચનાં વાક્યો વાંચો.

અ	બ
1. અમે પાછા જવાના હતા.	અમે તરત પાછા જવાના હતા.
2. પપ્પા તમારું સરનામું શોધતા હતા.	પપ્પા ઘણા વખતથી તમારું સરનામું શોધતા હતા.
3. નર્મદાએ મને જાગૃત કર્યો છે.	નર્મદાએ મને હરહંમેશ જાગૃત કર્યો છે.
4. અમારી છત્રી એમ તૂટી ન જાય.	અમારી છત્રી એમ વરસદિવસમાં તૂટી ન જાય.
5. બા બિચારી વૈતરું કરતી.	બા બિચારી રાતદિવસ વૈતરું કરતી.

વિભાગ 'અ' અને વિભાગ 'બ' નાં વાક્યો વાંચો. શો તફાવત છે, ખ્યાલ આવે છે? વિભાગ 'બ' નાં વાક્યોમાં કયા શબ્દો ઉમેરાયા છે ? 1. તરત 2. ઘણા વખતથી 3. હરહંમેશ 4. વરસદિવસમાં 5. રાતદિવસ. તમે સમજી શકો છો કે આ બધા જ શબ્દો સમય દર્શાવે છે. આ શબ્દોના પ્રયોગથી ક્રિયાના સમયનાં સંદર્ભે અર્થ બદલાય છે. તેથી આ શબ્દો **સમયવાચક ક્રિયાવિશેષણ** કહી શકાય.

1. હવે એ જયહિંદ હોટલમાં રહેતી હતી.

2. એ સલાહો હું પાંચ મિનિટમાં ભૂલી ગયો.

3. થાક કે કંટાળાની કદી ફરિયાદ નહીં.

4. પ્રિય કવિ રાજેન્દ્ર શુકલ કાયમ સાથે જ રહે.

5. ટ્રેનના સમયે એને ચિઠ્ઠી મળી.

સમયવાચક શબ્દ શોધવાનું સહેલું છે ને ! ચાલો, જોઈએ. 1. હવે 2. પાંચ મિનિટમાં 3. કદી 4. કાયમ 5. ટ્રેનના સમયે. શોધી શક્યા હતા ને ! બસ, તમે જે સમયવાચક શબ્દ શોધ્યા તે જ સમયવાચક ક્રિયાવિશેષણ.

ચાલો, આપણે એક રમત રમીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં સમયસૂચક કોઈ શબ્દ નથી. શું તમે તેમાં સમયવાચક અર્થ ઉમેરી શકો ?

1. અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.

2. દાદા છાપું વાંચે છે.

3. અમે સોમનાથના પ્રવાસે જવાના છીએ.

4. મારી વર્ષગાંઠ આવશે.

5. બા અમને વાર્તા સંભળાવતાં.

તમે જોઈ શકો છો કે દરેક વાક્યમાં તમે એકથી વધારે સમયવાચક શબ્દો ઉમેરી શકો છો. જેમ કે,

- અમારી શાળામાં આજે શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- ગયા અઠવાડિયે અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- એકવાર અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- અમારી શાળામાં 15મી ઑગસ્ટે શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.

આ અને આવા અન્ય શબ્દો પણ તમે ઉમેરી શકશો. તમે બાકીનાં વાક્યોમાં આવા સમયવાચક શબ્દો ઉમેરીને જુઓ કે તમે કેટલાં વાક્યો બનાવી શકો છો. તમે આ શબ્દો દ્વારા વાક્યમાં ક્રિયાના સંદર્ભે સમયનો અર્થ ઉમેર્યો છે. એટલે કે તમે સમયવાચક ક્રિયાવિશેષણ પ્રયોજ્યું છે.

હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

અ	બ
1. વેકેશન પૂરું થઈ ગયું.	વેકેશન જલદી પૂરું થઈ ગયું.
2. સુરતમાં કારમાં આગ લાગી.	સુરતમાં કારમાં અચાનક આગ લાગી.
3. આવડી મોટી ઈમારત બની ગઈને ખબરેય ન પડી.	રાતોરાત આવડી મોટી ઈમારત બની ગઈ ને ખબરેય ન પડી.
4. મને કોઈ રસ્તે મળે ને કદી પૂછે કે કેમ છે ?	ઓચિંતુ કોઈ મને રસ્તે મળે ને કદી ધીમેથી પૂછે કે કેમ છે ?
5. સાહેબ કાંઈ પૂછે તો જવાબ આપજે	સાહેબ કાંઈ પૂછે તો જવાબ ફટાફટ આપજે.

આ વાક્યોને ધ્યાનથી વાંચો તો વિભાગ 'અ' અને વિભાગ 'બે'નાં વાક્યોના અર્થમાં કાંઈ ફેર લાગે છે? વેકેશન પૂરું થઈ ગયું અને વેકેશન જલદી પૂરું થઈ ગયું. વેકેશનના દિવસો જલદી વીતી ગયા હોય એવું લાગે છે ? માત્ર 'પૂરું થવું' અને 'જલદી પૂરું' થવું વચ્ચે જે અર્થનો ભેદ પડ્યો તે જલદી શબ્દથી. આ શબ્દ દ્વારા પૂરું થવાની રીતનો નિર્દેશ છે. બીજાં વાક્યોમાં પણ જુઓ 'આગ લાગવી' અને 'અચાનક આગ લાગવી', 'મને કોઈ મળે' અને 'ઓચિંતુ મને કોઈ મળે', 'કદી પૂછે' ને 'કદી ધીમેથી પૂછે'... ક્રિયામાં આ - રીતનો અર્થ ઉમેરનાર ઘટક તે **રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણ.**

ચાલો, તો નીચેનાં વાક્યોમાંથી રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણ શોધી તેને વર્તુળ કરો અને જવાબ લખો.

1. એ તરત સાવધ થઈ ગઈ.
2. બાને તેમના પૈસા નિયમિત મળતા.
3. ચુપચાપ સુશી સાંભળતી રહી.
4. તેણે અજંપામાં રાત વીતાવી.
5. ઘર આસાનીથી મળી ગયું.

અહીં તમને ક્રિયાની રીતિ દર્શાવતા ક્રિયાવિશેષણ મળ્યા ? ચાલો, સાથે ફરીથી જોઈએ. 1. તરત 2. નિયમિત ૩. ચુપચાપ 4. અજંપામાં 5. આસાનીથી. આ શબ્દો દ્વારા ક્રિયાની રીતિ દર્શાવાઈ છે તેથી આ રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણો છે.

તમે આ ઉત્તરો ધ્યાનથી વાંચો. આમાં બીજી એક બાબત પણ નોંધવા જેવી છે. અહીં 'ચુપચાપ' જેવા દ્વિરુક્ત પ્રયોગથી પણ રીતિ દર્શાવાઈ છે તો 'અજંપામાં'-'માં' પ્રત્યયથી, 'આસાનીથી'-'થી' પ્રત્યયથી પણ રીતિ દર્શાવાઈ છે. બીજાં થોડાં ઉદાહરણ જોવાથી રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

અ	બ
1. એ બોલી શકીઃ 'હલ્લો...'	એ <u>માંડ</u> બોલી શકીઃ 'હલ્લો...'
2. દુકાનદાર મારી સામે જોઈ રહ્યા હતા.	દુકાનદાર મારી સામે <u>ધારીધારીને</u> જોઈ રહ્યા હતા.
3. સાગનાં ઝાડને જાણે કોઈએ શણગારી લીધાં.	સાગનાં ઝાડને જાણે કોઈએ <u>રાતોરાત</u> શણગારી લીધાં.
4. એણે વાળ ઠીક કર્યા.	<u>અભાનપણે</u> એણે વાળ ઠીક કર્યા.
5. ઘર મળી ગયું.	ઘર <u>આસાનીથી</u> મળી ગયું.
6. ફગફગિયો દીવો બુઝાઈ ગયો.	<u>એકાએક</u> ફગફગિયો દીવો બુઝાઈ ગયો.
7. વરસાદ પડવા માંડ્યો.	વરસાદ <u>એકધારો</u> પડવા માંડ્યો.
8. એલા એ ગમાર, બોલતો જા.	એલા એ ગમાર, <u>જરા ધીમો</u> બોલતો જા.
9. બેટા, તું સૂઈ જા.	બેટા, <u>તું નિરાંતે</u> સૂઈ જા.
10. મારા પપ્પાને દવાખાને લઈ જાત.	મારા પપ્પાને <u>સીધા</u> દવાખાને લઈ જાત.

ઉપર્યુક્ત વાક્યોમાં વિભાગ (બ) માં રીત દર્શાવનાર અધોરેખિત ક્રિયાવિશેષણ ધ્યાનથી વાંચો. આ ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરાવાને કારણે વિભાગ-અ કરતાં વિભાગ-બની ક્રિયાના અર્થમાં કાંઈ જુદું ઉમેરાતું અનુભવાય છે? 'એ બોલી શકી' - 'એ માંડ બોલી શકી'... વાક્ય 8માં જુઓ, રીતવાચક ક્રિયાવિશેષણ કાઢી નાખશો તો અર્થ જ નહીં સમજાય.

તમે આવા રીતનો અર્થ ઉમેરતા ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરી શકો ? નીચે કેટલાંક વાક્યો આપેલાં છે. તમે તેમાં રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરી શકો ? જેમકે,

વિદ્યાર્થીએ જવાબ લખ્યો.

- વિદ્યાર્થીએ ઝડપથી જવાબ લખ્યો.
- વિદ્યાર્થીએ ધીમે ધીમે જવાબ લખ્યો.

- વિદ્યાર્થીએ સાચવીને જવાબ લખ્યો.
- વિદ્યાર્થીએ ચોપડીમાં જોઈજોઈને જવાબ લખ્યો...
- વરસાદ પડવા લાગ્યો.
- ડ્રાઈવરે બસ ઉપાડી.
- બધાં બગીચામાં બેઠાં હતાં.

તમે જુઓ કે અહીં એકદમ, અચાનક, ધોધમાર, એકધારો ઓચિંતો, એકાએક, ચૂપચાપ, શાંતિથી - વગેરે જેવાં જુદાં જુદાં ક્રિયાવિશેષણો ઉમેરીને, ક્રિયાના અર્થમાં રીતનો અર્થ ઉમેરી શકો છો. તમે આવાં કેટલાં વાક્યો બનાવી શકો ?

હવે, આગળ વધીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં ક્રિયાવિશેષણ પણ પ્રયોજાયેલાં છે. તમે ધ્યાનથી એ અધોરેખિત ક્રિયાવિશેષણ વાંચો અને વિચારો કે આ પ્રકારના ક્રિયાવિશેષણ દ્વારા કયા અર્થનો ઉમેરો થયો છે ?

1. નરેન <u>થોડું</u> ચાલે છે.
2. બાપુજી જીવતા ત્યારે જીવલો <u>અવારનવાર</u> ઘરે આવતો.
3. ભીખલાને હીરો (શીરો) <u>બૌ</u> (બહુ) ભાવે.
4. એ <u>સખત</u> ડરી ગઈ.
5. માંગીશ <u>એક જ વાર,</u> <u>લાગલગાટ</u> નહીં માંગું.

સમજાય છે ? ચાલો, પહેલા વાક્યના ક્રિયાવિશેષણને બદલી જોઈએ, કંઈ વધુ સમજાય છે ?

- નરેન થોડું ચાલે છે.
- નરેન ખૂબ ચાલે છે.
- નરેન બે કિલોમિટર ચાલે છે.
- નરેન દિવસમાં એક વાર ચાલે છે.

તમને ખ્યાલ આવ્યો ? અહીં ક્રિયાના માપનો, માત્રાનો, પ્રમાણનો અર્થ ઉમેરાય છે. આ અર્થ ઉમેરનાર ક્રિયાવિશેષણને **માત્રાસૂચક કે પ્રમાણવાચક ક્રિયાવિશેષણ** તરીકે ઓળખી શકાય, બરાબર ? ચાલો, બીજાં કેટલાંક વાક્યો જોઈએ. તેમાંથી તમે માત્રાસૂચક ક્રિયાવિશેષણ ઓળખી શકશો ? તેમને ઓળખીને ફરીથી લખો :

1. કાર ખોટકાઈ પડે તો એનો માલિક થોડો શરમાય છે. _____
2. ખીચડી મને બહુ ભાવે નહીં. _____
3. શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ. _____
4. એ પછી ફરી એકવાર હું આહવા ગયો. _____
5. મળેલા જ્ઞાનને આચરણમાં મૂકવાનું એટલું સહેલું નથી. _____

જવાબો જોઈએ ? 1. થોડો, 2. બહુ, 3. વારેવારે, 4. એકવાર, 5. એટલું. આ ક્રિયાવિશેષણો દ્વારા શરમાવું, ભાવવું, નમવું વગેરે ક્રિયાઓ સાથે માત્રાનો અર્થ ઉમેરાયો. હવે માત્રાસૂચક ક્રિયાવિશેષણ સમજાઈ ગયું હશે !

ઘણી વાર વક્તા - બોલનાર વાક્યમાં ક્રિયા સંદર્ભે પોતાનો અભિગમ - વૃત્તિ - મિજાજ જેવો અર્થ પણ ઉમેરે છે. જેમકે, નીચેનાં બે વાક્ય જુઓ.

(અ) હવે નહીં જોઈએ.

(બ) બસ, હવે નહીં જોઈએ.

અહીં વાક્ય (અ) -માં જે કહેવાયું છે, તે જ (બ)માં પણ કહેવાયું છે. પણ (બ)માં વક્તાનો અભિગમ ઉમેરાયો

છે. આ અભિગમ પણ ક્રિયા સાથે સંકળાય છે. તેથી અભિગમ દર્શાવનાર ઘટક અભિગમવાચી ક્રિયાવિશેષણ તરીકે ઓળખાય છે. અન્ય વાક્યો જોવાથી અભિગમનો ખ્યાલ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

1.	લોકો ખાધે રાખે છે, પીધે રાખે છે અને જીવ્યે રાખે છે.	લોકો બસ ખાધે રાખે છે, પીધે રાખે છે અને જીવ્યે રાખે છે.
2.	એ લોકો રસ્તો ભૂલી ગયા હશે.	એ લોકો <u>કદાચ</u> રસ્તો ભૂલી ગયા હશે.
3.	મામાના નરેનભાઈ કવિ થવાના.	મામાના નરેનભાઈ <u>ચોક્કસ</u> કવિ થવાના.
4.	બધા ગમે તે કહે પણ છત્રી લેવા રાજકોટ તો શું રશિયા જવું ડે તો પણ જવું, એવો મારો દઢ મત હતો.	બધા <u>ભલે</u> ગમે તે કહે પણ છત્રી લેવા રાજકોટ તો શું રશિયા જવું પડે તો પણ જવું, એવો મારો દઢ મત હતો.
5.	છત્રી પર નામ-સરનામુ લખવાનો ઉપાય કારગત નીવડ્યો.	છત્રી પર નામ-સરનામુ લખવાનો ઉપાય <u>ખરેખર</u> કારગત નીવડ્યો.

અહીં વાક્ય 1માં પ્રયોજાયેલ 'બસ' દ્વારા જાણે વક્તા સૂચવવા માંગે છે કે લોકો માટે બીજી પ્રવૃત્તિઓનું અસ્તિત્વ જ નથી, મહત્ત્વ જ નથી. તો વાક્ય 2માં 'કદાચ' દ્વારા સંભાવના પર ભાર અપાયો છે. વાક્ય 3માં 'ચોક્કસ' દ્વારા વક્તાનો 'ખાતરી'નો અભિગમ સ્પષ્ટ છે. તો અહીં પ્રયોજાયેલા બસ, કદાચ, ચોક્કસ, ભલે, ખરેખર વગેરે અભિગમવાચી ક્રિયાવિશેષણ છે. અવશ્ય, ખચિત, જરૂર વગેરે પણ આ પ્રકારના **અભિગમવાચી ક્રિયાવિશેષણ** છે.

તમારા પાઠ-કવિતામાં આવાં અભિગમ દર્શાવનારાં ક્રિયાવિશેષણો ઘણાં છે. પણ એવું થઈ શકે કે તમે આ ક્રિયાવિશેષણનો ઉપયોગ કરીને જાતે કેટલાંક વાક્યો બનાવો. જેમકે,

- ભલે, તમે કહો છો તો પાંચ વાક્ય લખીશું.
- કદાચ અમને આ વાત ન સમજાઈ હોય તો !
- અમે પ્રયત્ન ચોક્કસ કરીશું.
- સારું પરિણામ મેળવવા ખરેખર મહેનત કરવી પડે.

અત્યાર સુધીમાં આપણે સમયવાચક, રીતવાચક, માત્રાવાચક, અભિગમવાચક ક્રિયાવિશેષણ જોયાં. હવે નીચેનાં વાક્યો જુઓ. તમે જોશો કે કેટલાંક ક્રિયાવિશેષણ સ્થાનનો અર્થ દર્શાવે છે. જેમકે,

અ	બ
1. એણે નજર કરી.	એણે <u>આજુબાજુ</u> નજર કરી.
2. કનોજે કાર રોકી.	કનોજે ગેસ્ટહાઉસ <u>નજીક</u> કાર રોકી.
3. તું આનંદને મોકલીશ ?	તું આનંદને <u>અહીં</u> મોકલીશ ?
4. રિસીવર પછાડી સુશી દોડી ગઈ.	રિસીવર પછાડી સુશી <u>બહાર</u> દોડી ગઈ.
5. એને નવી દુનિયા વસાવવી હતી.	એને <u>દૂર</u> નવી દુનિયા વસાવવી હતી.

વિભાગ 'બ'માં **સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ** અધોરેખા દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યાં છે. તમે જોઈ શકો છો કે, આજુબાજુ, આસપાસ, નજીક, બહાર, દૂર વગેરે જેવા સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ ક્રિયાના સ્થાનનો સંદર્ભ સ્પષ્ટ કરે છે. તમે પણ સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરીને વાક્યો બનાવી શકો. મઝા આવશે. જેમકે,

સુશીએ જોયું.

- સુશીએ ઉપર જોયું.
- સુશીએ નીચે જોયું.

- સુશીએ બહાર જોયું.
- સુશીએ અંદર જોયું.
- સુશીએ બાજુમાં જોયું.

આવાં બીજાં વાક્યો લઈને તમે સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ બનાવો.

પરંતુ અગાઉ તમે વિભક્તિ તથા નામયોગીનો અભ્યાસ કર્યો છે. તમે જાણો છો કે 'મા', 'પર' તથા 'ઉપર' જેવા પ્રત્યય - નામયોગી દ્વારા અધિકરણ વિભક્તિ - સ્થાનકારક સૂચવાય છે. જેમકે,

- 'એ હાસ્ય ઘરમાં વેરાઈ ગયું.'

ગુજરાતી ભાષામાં આ ઉપરાંત હેતુ, કારણ આદિ સૂચવવા માટે પણ ક્રિયાવિશેષણ પ્રયોજાય છે. જેમકે,

- સારું પરિણામ મેળવવા માટે હું મહેનત કરું છું.

- અહીં 'હું મહેનત કરું છું.' મૂળ વાક્ય છે. તેમાં 'સારું પરિણામ મેળવવા માટે' દ્વારા ક્રિયાનો હેતુ દર્શાવાયો છે. આ વિશે તમે પછી વિગતે અભ્યાસ કરશો.

અહીં આપણે ક્રિયાવિશેષણના માત્ર પાંચ પ્રકારને જ સોદાહરણ જોયા છે. એક નજર નાખી લઈએ ?

	પ્રકાર	**ઉદાહરણ**
1.	સમયવાચક ક્રિયાવિશેષણ	હવે, આજે, કાયમ, કદી, હંમેશાં, ક્યારેક, સવારે વગેરે
2.	રીતિવાચક ક્રિયાવિશેષણ	તરત, નિયમિત, ચૂપચાપ, માંડ, એકાએક વગેરે
3.	માત્રાસૂચક ક્રિયાવિશેષણ	થોડું, બહુ, ઘણીવાર, ખૂબ, સખત, અતિશય વગેરે
4.	અભિગમવાચી ક્રિયાવિશેષણ	બસ, કદાચ, ચોક્કસ, ભલે, ખરેખર, જરૂર વગેરે
5.	સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ	ઉપર, નીચે, નજીક, દૂર, આસપાસ વગેરે

●